

Przystanek historia

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/harcerstwo/90344,Kapitan-Helena-Hermanowska-komendant-Wojskowej-Sluzby-Kobiet-Okregu-Bialystok-AK.html>

Z fot. Mikołaja Bujaka (IPN)

BIOGRAM / BIOGRAFIA

Kapitan Helena Hermanowska - komendant Wojskowej Służby Kobiet Okręgu Białystok AK

OKRES HISTORYCZNY

(1922-1939) II Rzeczpospolita (1939-1945) II wojna światowa

Autor: BOŻENA KOSZEL-PLESKACZUK 16.03.2022

Kobiety pełniły służbę żołnierską od pierwszych chwil życia konspiracyjnego. Podstawą prawną dotyczącą kobiet rekrutujących się do wojska była Ustawa o

powszechnym obowiązku wojskowym z 9 kwietnia 1938 roku.

W art. 8 ust. 2 stanowiła ona:

„Kobiety podlegają powszechnemu obowiązkowi wojskowemu w razie przyjęcia tego obowiązku ochotniczo z wyjątkiem przypadku wymienionego w art. 103 ust. 3”.

Wspomniany zapis szczegółowy stwierdzał, że Rada Ministrów na wniosek Ministra Spraw Wojskowych może w czasie pokoju nałożyć obowiązek przeszkolenia wojskowego do pomocniczej służby wojskowej na kobiety w wieku do ukończenia lat 45, które uzyskały dowód ukończenia gimnazjum ogólnokształcącego albo gimnazjum zawodowego państwowego lub niepaństwowego z uprawnieniami szkół państwowych, lub szkoły (studiów) stopnia licealnego¹.

Natomiast Komendant Sił Zbrojnych w Kraju (Dowódca AK), gen. Rowecki „Grot”, w rozkazie nr 59 z 25 lutego 1942 r. zawarł stwierdzenie:

„Kobiety pozostające w czynnej służbie Sił Zbrojnych w Kraju w okresie konspiracji są żołnierzami, znajdującymi się w obliczu nieprzyjaciela, stosownie do mego rozkazu Nr 51.”²

Kobiety pełniły zasadniczo wszystkie funkcje wszędzie tam, gdzie wymagała tego sytuacja aby zastąpić mężczyzn. Warunkiem niezbędnym było posiadanie określonych predyspozycji do pełnienia danej funkcji. Kobietom powierzano stanowiska w oddziałach służby zdrowia, łączności, opieki nad żołnierzami, w biurach komend obwodów i okręgów, brały udział w akcjach dywersyjnych, wywiadowczej i propagandowej. Kwestie związane ze stopniami oficerskimi i podoficerskimi uregulowano z końcem września 1944 r.

**Białystok, panorama miasta w
czasach Drugiej Rzeczypospolitej.**

Ze zbiorów NAC

Dzieciństwo i młodość

Helena Hermanowska z domu Marciszewska urodziła się 24 grudnia 1904 r. w Białymstoku. Rodzicami byli Julian i Józefa z domu Drożdżewicz. Po ukończeniu dwunastego roku życia wstąpiła do Harcerstwa Polskiego. Od 1928 r. pełniła funkcję hufcowej Hufca ZHP Białystok, natomiast od 1931 r. Komendantki Okręgowej Harcerek w Białymstoku. Z zawodu była nauczycielką. Po 1939 r. uczestniczyła w tajnym nauczaniu.

W 1939 r. zaprzysiężono ją jako żołnierza SZP-ZWZ. W konspiracji używała pseudonimów „Zaczyn”, „Pietrek”. W 1942 r. objęła stanowisko Szefa Kancelarii „Sokół 4” i zajmowała je do chwili powołania do funkcji Komendanta Wojskowej Służby Kobiet (WSK) w Sztabie Okręgu Białystok AK. Dokonywała inspekcji służby kobiet w obwodach Okręgu.

Okręg Białystok ZWZ/AK

Na przełomie 1941/1942 r. Okręg Białystok wraz z Okręgiem Nowogródzkim i Poleskim ZWZ/AK tworzyły Obszar Białystok ZWZ/AK. Komenda znajdowała się na terenie Okręgu Białystok. Tenże okręg od 1944 r. podlegał bezpośrednio Komendzie Głównej w Warszawie. Obszar podlegający Okręgowi Białystok podzielono na sześć inspektoratów, w których strukturze mieściło się czternaście obwodów. W początkowym okresie organizacyjnym obwody podzielone były na rejony, te natomiast na placówki. Jeden rejon obejmował zasięgiem dwie bądź trzy placówki. Przy Komendzie Okręgu funkcjonowała Delegatura Okręgowa oraz Kierownictwo Walki Cywilnej. Okręg Białystok otrzymał w Komendzie Głównej kryptonim „Pełnia”, a następnie „Sarna”. W 1943 r. kryptonim uległ zmianie na „Bekas”, zaś Obszar Białystok otrzymał kryptonim „Czapla”. Według danych z 1943 r. obsada komendy była następująca:

- płk Władysław Liniarski „Mścisław” - Komendant Okręgu,

- ppłk dypl. Wincenty Ściegienny „Las” – szef Sztabu,
- ppłk Stefan Fijałkowski „Młotek” – szef Organizacji Okręgu,
- ppłk Jan Świtalski „Juhas” – szef Wyszkożenia,
- kpt. Witalis Brzeski „Socha” – szef Wywiadu,
- ppłk „Jętką” (brak szczegółowych danych) – szef Łączności Operacyjnej,
- kpt. Tadeusz Kaczyński „Szubrak” – szef Łączności Radiowej,
- kpt. Józef Ochman „Ligoń” – szef Łączności Konspiracyjnej,
- kpt. Władysław Bruliński „Oskar” – szef Biura Informacji i Propagandy,
- kpt. Aleksander Rybnik „Jerzy” – szef Kwatermistrzostwa,
- por. Stanisław Jacyna „Piła” – szef Saperów,
- mjr Jan Tabortowski „Bruzda” – szef Broni Panczernej,
- mjr Kazimierz Kalinowski „Kalina” – szef Uzbrożenia,
- kpt. „Andrzej” (brak szczegółowych danych) – szef Przyjmowania Zrzutów,
- por. Helena Hermanowska „Zaczyn”, „Pietrek” – Komendant Wojskowej Służby Kobiet, do maja 1944 r.
- kpt. Czesław Bruliński „Serafin” – szef Duszpasterstwa,
- por. „Świat” (brak szczegółowych danych) – szef Biura Legalizacji i Dokumentacji,
- ppor. Jan Zieliński „Skrzetuski” – szef Ośrodka Łączności Komendy Okręgu,
- ks. Stanisław Kossakowski – kierownik sekretariatu Komendanta Okręgu,
- Zofia Nowomiejska „Halina” – kierownik Działu Szyfrów.

Przy Komendzie Okręgu funkcjonowała Okręgowa Delegatura Rządu, którą kierował ppor. Henryk Jastrzębski „Gryf”. Administracja natomiast podlegała wojewodzie Józefowi Przybyszewskiemu.

Kpt. Helena Hermanowska. Fot. Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej w Toruniu Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek

Ze wspomnień „Szarego”

W relacji Stanisława Grygo ps. Szary³ zachowały się wspomnienia dotyczące H. Hermanowskiej. Wspominał, że gdy powrócił do Białegostoku w 1943 r. do swojego mieszkania, w jego sąsiedztwie mieszkała „Zaczyn” – Szef WSK Okręgu Białystok. Wynajmowała wówczas dwa pokoje z kuchnią. Wraz z nią mieszkały jej przybrana córka Maria i służąca. Był to parterowy budynek z poddaszem należący do rodziny męża Heleny. S. Grygo wspomina:

„gdy wróciłem do mieszkania spotkałem „Zaczyn”, która dzień przedtem przyjechała z objazdu i opowiadała o wyspie w Augustowskim i o przejściach w podróży, gdzie jako szef Okręgu Maślaki Wojskowej Służby Kobiet przeprowadzała inspekcję”⁴.

W pracy organizacyjnej wykazywała się niezwykłą energią. Przy spotkaniach z żandarmerią potrafiła zachować zimną krew, bez względu na to czy miała, czy też nie, precyzyjnie wykonane fałszywe dokumenty. Jej

charyzma i efektywność w podejmowanych działaniach przyczyniły się do nadania jej 13 lipca 1943 r. Srebrnego Krzyża Zasługi z Mieczami.

Aresztowanie kpt. cz. w. „Zaczyn” przez NKWD nastąpiło 5 grudnia 1944 r. Podczas przesłuchania została ciężko pobita, w wyniku czego powstały trwałe uszkodzenia narządów ciała. Uszkodzono jej wątrobę, połamano miednicę, zmiażdżono kość łonową. Mimo tortur nikogo nie wydała. Po osądzeniu wywieziono ją 1 lutego 1945 r. do obozu w Stalinogorsku.

W miesiącach letnich 1943 r. (zawieszono wówczas na krótko tajne nauczanie – ferie) Hermanowska otrzymała poufną informację, której źródłem była pochodząca z rodziny niemieckiej kancelistka z niemieckiej policji kryminalnej (*Kripo*). Treść wiadomości dotyczyła kartotek personalnych, które gestapo nakazało dostarczyć. Wśród wielu osób pojawiło się także nazwisko „Zaczyn”. Informatorka ostrzegła, iż takie działania poprzedzały aresztowania, których dokonywano wczesnym rankiem następnego dnia.

Hermanowska nie pozostawiła służącej żadnych instrukcji, gdyż ta była głuchoniema, zaś córkę, która miała wówczas dwanaście lat, pouczyła, aby zapytana o „Zaczyn” odpowiadała, że ciocia wcześniej rano wyszła do szwalni, w której była zatrudniona. Helenie pomógł ukryć się w bezpiecznym miejscu na terenie swojego obwodu S. Gryko. Chcąc dotrzeć do kryjówki należało przedostać się z zachodniej części miasta na wschód. Około siódmej wieczór udało się dotrzeć Hermanowskiej i jej towarzyszy do Sobolewa, gdzie schronili się u „Czesława” – szefa zaopatrzenia w sztabie komendy „Sokół 4” (we wspomnieniach wskazano jedynie pseudonim osoby). Zamierzali spędzić tu noc i tym samym zaczekać na to, co przyniesie następny dzień.

W godzinach popołudniowych do ukrywających się dotarła wiadomość, że już o godzinie piątej tego dnia gestapo obsadziło mieszkanie, szukało „Zaczyn” i dopytywało o jej sublokatora Grygę. Córkę Heleny Niemcy zaprowadzili do samochodu, po czym udali się z nią do zakładu krawieckiego przy ul. Monopolowej. Nie znaleźli tam jednak poszukiwanej konspiratorki, natomiast Marysia Hermanowska podczas drugiego postoju auta zdołała uciec, co uchroniło ją przed aresztowaniem.

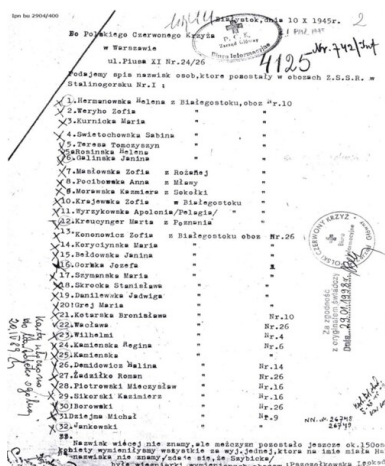
Informacje o miejscu zamieszkania „Zaczyn” oraz jej funkcji gestapo pozyskało od aresztowanej wraz z całym sztabem obwodu augustowskiego AK w marcu 1943 r. referentki WSK Komendy Obwodu Augustów. „Zaczyn”

charakteryzowała rodzaj wykonanej pracy, opisała kontakty podejmowane z innymi organizacjami kobiecymi oraz odniosła się do warunków pracy. Zaznaczyła, iż w drugim kwartale utworzono kontakt ze wszystkimi referatami obwodowymi Wojskowej Służby Kobiet z wyjątkiem obwodów numer dwa, siedem i osiem. Wspomniała również o problemie przemieszczania się, w związku z czym przed przeprowadzeniem odpraw ustnych rozesała rozkaz okresowy dotyczący powierzenia opieki nad poszczególnymi obwodami wyznaczonym osobom. Podjęła tę decyzję na wypadek, gdyby nie udało się jej dotrzeć we wskazane miejsca osobiście. W planie odpraw uwzględniała następujące elementy:

„sprawozdanie z pracy, plan szkolenia członków, zapoznanie z rozkazami natury ogólnej, utrzymanie ciągłego kontaktu z referatem okręgu, praca WSK w związku z zaostrzeniem sytuacji [przejęcie łączności konspiracyjnej, dostarczenie miejsca kontaktu, pomieszczeń dla zagrożonych, wzmożenie pracy P.Ż., podjęcie pracy z Kedywem i partyzantką, pomoc sanitarna, gospodarcza, w walce ze spekulacją, alkoholizmem, akcja propagandowa]. (...) Zapowiedź pracy przy zmianie sytuacji politycznej”⁶.

W protokole nawiązała do złej sytuacji względem leków i zaopatrzenia medycznego. Podkreślała, że zakupy tego asortymentu były dokonywane ze zbiórek środków wśród członkiń WSK. Ponadto kobiety zbierały płótno na bieliznę i nosze, żywność itp.

Trudna sytuacja panowała także w służbie łączności. Hermanowska zaznaczała potrzebę powoływania kobiet z innych służb, aby zaspokoić zapotrzebowanie na łączniczki, punkty kontaktowe i miejsca pocztowe. Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku kolportażu prasy. Pod względem akcji wywiadowczej w omawianym okresie wywiad był w pełni wykorzystywany, jednak poszczególne obwody zostały rozbite. Podczas aresztowania szefów obwodów dziewiątego i trzynastego dokonano także zatrzymania członkiń WSK. Nawiązując do warunków pracy „Zaczyn” podkreśliła, że ostatni kwartał upłynął pod znakiem aresztowań – zatrzymano wówczas 37 kobiet z WSK. Poruszanie się po terenie było bardzo utrudnione⁷.

**Lista osób pozostających w
obozie w Stalinogorsku. Z zasobu
IPN**

Po drugim wejściu Sowietów

Hermanowska brała udział w akcji organizowania zbiorowych dezercji z armii Berlinga zgodnie z Rozkazem Komendy Okręgu Białostockiego Nr 575 z 10 października 1944 r., którego fragment wskazywał ją jako osobę odpowiedzialną za podjęcie odpowiednich działań:

„Pomoc dla żołnierzy AK, uciekinierów z terenów Wileńskiego, Nowogródzkiego, Grodzieńskiego i żołnierzy AK uciekinierów z wojska Berlinga organizować przy pomocy WSK, a koszta pokrywać z kredytów przydzielonych na ten cel w swoim czasie. Całość akcji pomocy dla żołnierzy AK przyjmuje Szef WSK, ob. Zaczyn, która będzie organizować akcję zaopatrzenia w porozumieniu z inspektorami i komendantami obwodów. Ustne wytyczne wydałem ob. Zaczyn w dniu 8 X 44 r. Wytyczne do pracy org. między żołnierzami AK, wcielonymi przymusowo do armii Berlinga oraz dla żołnierzy przybyłych Berlingowców, ideowych Polaków wydałem ob. Zaczyn w celu przekazania dla inspektorów i kdtów obwodów. Należy organizować w oddziałach Berlingowców dowództwa AK oraz oddziały AK: sekcje, drużyny, plutony itp. – pod dowództwem naszych żołnierzy AK w celu opanowania ośrodków – na rozkaz”⁸.

„Zaczyn” została aresztowana przez NKWD 5 grudnia 1944 r. Mimo docierających do niej sygnałów o planach jej zatrzymania nie przerwała podjętych działań i nie ukryła się. Podczas przesłuchania została ciężko pobita, w wyniku czego powstały trwałe uszkodzenia narządów ciała. Uszkodzono jej wątrobę, połamano miednicę, zmiądzono kość łonową. Mimo tortur nikogo nie wydała. Została wówczas także osądzona i wywieziona 1 lutego 1945 r. do obozu w Stalinogorsku (obóz nr 10)⁹. Do Polski powróciła w 1947 r. Od stycznia 1948 r. podjęła pracę w Zasadniczej Szkole Odzieżowej w Białymstoku. Zmarła 23 października 1953 r. mając 49 lat¹⁰.

Mąż Heleny, Kazimierz Hermanowski, kapitan Wojska Polskiego, uczestniczył w wojnie 1939 r. NKWD

aresztowało go w 1941 r. Podczas transportu do Kazachstanu zdołał zbiec. Po powrocie do Białegostoku nadal uczestniczył w życiu konspiracyjnym. Po wojnie zachorował na gruźlicę, w wyniku czego zmarł w 1950 r.

„Zaczyn” nie była jedyną kobietą w rodzinie biorącą udział w konspiracji i należącą do struktur AK. Cztery siostry: Bronisława Hegenbart z córką Mirosławą ps. Ruda, Jadwiga Jurgielewicz, Stanisława Michalska oraz Leokadia Pszczółkowska „Wojtek”, „Ciotka”, członek i łączniczka AK, także podejmowały walkę z okupantem¹¹.

¹ Dz. U. z 1938 r. nr 25 poz. 220.

² Rozkaz nr 51 Komendanta Sił Zbrojnych w Kraju (Komendanta Głównego ZWZ) z 30 października 1941 r. stwierdzał, że osoby należące do ZWZ oraz do organizacji i oddziałów wojskowych podporządkowanych ZWZ uważać należy za żołnierzy w czynnej służbie wojskowej, w składzie konspiracyjnej armii w Kraju, znajdujących się w obliczu nieprzyjaciela.

³ Stanisław Gryga „Szary” urodził się w 1903 r. W konspiracji działał od 1940 r. Początkowo pełnił funkcję komendanta rejonu obwodu Białystok, a od 1 lutego 1942 r. mianowany na komendanta obwodu Białystok powiat. Na tym stanowisku pozostawał do końca 1943 r. Następnie wyznaczony na inspektora Wojskowej Służby Ochrony Powstania Obwodu, po czym wyznaczony na dowódcę batalionu „Hańcza”, który działał w okolicach Puszczy Knyszyńskiej w czasie akcji „Burza”. W sierpniu 1944 r. uzyskał awans do stopnia porucznika. Z. Gwozdek, *Białostocki Okręg ZWZ AK (X 1939 – I 1945). Organizacja*, t. 1, Białystok 1993, s. 130.

⁴ AIPN Bi, 045/2086, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Białymstoku [1944] 1983-1990, Żarski-Zajdler Władysław, Ruch oporu w latach 1939-1944 na Białostocczyźnie. Referat materiałowy, część 4, opracowano na zlecenie Wojskowego Instytutu Historycznego w Warszawie, umowa z 7 września 1966 r. nr 273/66/II, k. 76.

⁵ AK Białystok kpt. Hermanowska Helena z d. Marciszewska ps. „Zaczyn”, „Pietrek”, sygn. 3446/WSK, k. 13, <https://kpbc.ukw.edu.pl/dlibra/publication/180100/edition/182559/content>

⁶ AIPN Bi, Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie [1944] 1945-1954, Armia Krajowa. Okręg Białystok kryptonimy „Lin”, „Czapla”, „Pełnia”, „Sarna”. Komenda Okręgu. Wojskowa Służba Kobiet (WSK), k. 11.

⁷ *Ibidem*, k. 17.

⁸ D. Michaluk, *Rozkazy i polecenia komendantów Białostockiego Okręgu AK-WiN*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 1994, nr 8, s. 140; Zob. też: *Teczka specjalna J. W. Stalina. Raporty NKWD z Polski 1944-1946*, oprac. T. Cariewskaja, A. Chmielarz, A. Paczkowski, E. Rosowska, Sz. Rudnicki, Warszawa 1998, s. 84-86.

⁹ AIPN BU, 2904/400, Zbiór kserokopii materiałów archiwalnych opisujących wydarzenia historyczne z lat 1937-1956 pochodzących z „Archiwum Wschodniego”, Lista osób, które pozostały w obozach ZSRR w Stalinogorsku nr1., k. 2.

¹⁰ AK Białystok kpt. Hermanowska Helena z d. Marciszewska ps. „Zaczyn”, „Pietrek”, sygn. 3446/WSK, k. 18, <https://kpbc.ukw.edu.pl/dlibra/publication/180100/edition/182559/content>

¹¹ *Ibidem*, k. 25; AIPN Bi, PF50/1, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Białymstoku [1944] 1983-1990, Inwentarz materiałów o sygnaturze KSL poz. 1-1154, k. 2.

COFNIJ SIĘ